

Tauber István:

Szereptévesztés, tévedés vagy realitás?

/Gondolatok a gazdasági bűncselekményekről./

- hozzászólás -

Nagy érdeklődéssel és figyelemmel hallgattam az előttem főreferátumot tartó két tagtársam előadását. Wiener professzor itt megfogalmazott gondolatait ismerem. Részben Diczig elvtárs előadásában elhangzottakat is ismerem, de nagy érdeklődéssel figyeltem, mert érdekes és új információkat jelentettek számomra.

Az elhangzottakkal messzemenően egyetértek. Számomra, mint kriminológusnak, azért engedtesék meg néhány olyan észrevétel, amely e problémakör mély társadalmi-szociológiai gyökereit kívánja érzékeltetni.

Úgy vélem, a magyar társadalom fejlődése több szempontból specifikus, nem csupán európai aspektusból, hanem a szocialista országok fejlődése szempontjából is.

Hazánk totális veszteségeket szenvedett a második világháborúban. Nemzeti értékeink többsége elpusztult. Szegénység, nyomor jellemezte új fejlődési szakaszunk kezdetét. Tőkehiány és nemzetközi elszigeteltség közepette indultunk el, a nagyon is rögzített fejlődési pályánkon.

A személyi kultusz alapvetően torz politikai szakaszával nem kívánok foglalkozni. Számomra az igazán fontos társadalmi periódus 1968-tól kezdődik. Én történelmi fordulópontnak tartom az új gazdasági mechanizmus bevezetését. Sajnos ez az új "fejlődési pálya" hamarosan megtört a konzervativizmus és a kompromisszumok nem mindig sikeres eredőinek hálóján.

Kialakult egy sajátos fejlődés, amit talán úgy nevezhetünk, felemás periódus. A gazdasági életben csiráiban jelentkeztek a piaci mechanizmus egyes vonásai. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor "túlsúlyos mozzanattal" továbbra is érvényesül-

tek a voluntarizmusra emlékeztető mechanizmusok. A fejlődés azonban a "pezsgést", a fellendülést kívánta volna. Az alapvetően helytelen "alaphipotézist" követő "központi akarat" részben ezt is felismerte és beavatkozott. Így megszületett - pontosabban fogalmazva: tovább élt - a gazdasági bűncselekmények sajátos szabályozása.

Ebből a szempontból és a tágabb értelemben felfogott gazdasági bűncselekményeket - tudom, a jogdogmatikával részben ellentmondó módon - két alapvető csoportra osztom. Az első csoportba sorolom azokat a bűncselekményeket, amelyek szinte minden országban olyan gazdasági, társadalmi viszonyokat sértenek, /veszélyeztetnek/ amelyek többé-kevésbé függetlenek az éppen fennálló konkrét társadalmi-gazdasági szisztémától. /Ide sorolom pl. a vám- és deviza- adócsalás bűncselekményeit./ A második csoportba tartoznak azok a bűncselekmények, amelyek nagyon is "függvényei", "következményei" a konkrét politikai-gazdasági mechanizmusnak. Mondanivalóm szempontjából ezen utóbbiak a lényegesebbek, hiszen ezekkel kapcsolatban jelentkezett az a sajátos társadalmi jelenség - amely egyébként átszövi a felszabadulás utáni egész társadalmi fejlődésünket - és amit szociálpszichológiai terminológiát használva, "szereptévesztésnek" nevezhetünk.

Miről is van szó? Alapvetően arról, hogy a központi hatalom - részben "saját" akaratából, részben a piaci mechanizmusokat is igényelve - összetévesztette a közgazdasági-jogi szabályozást, a büntetőjogi szabályozás lehetőségével. Azt hitte, hogy piaci mechanizmusokat helyettesíteni lehet a büntetőjogi fenyegetettség érzésével, azaz, abba a hibába esett, amely úgy gondolta, hogy a nemlétező piaci mechanizmusokat helyettesíteni lehet büntetőjogi normákkal. Ez, véleményem szerint, abszurdum és egyben súlyos tévedés volt.

Azt hiszem minden értelmesen gondolkodó ember számára logikus, ha egy rendszer "alaphipotézise" hamis, akkor az egész rendszer működése torz, súlyos ellentmondásokkal terhelt. Hiszen, pl. hogy is várhatnánk el a különböző gazdasági

szervezetek vezetőitől a rugalmasabb, vállalkozóbb szellemű magatartást, ha ennek határait nagyon is súlyos következményeket jelentő büntetőjogi normákkal övezzük?

Az alapvetően elhibázott rendszer aztán a további ellentmondások széles skáláját produkálta. Ezek közül néhányat csupán a példa kedvéért szeretnék megemlíteni.

Gazdaságilag szükségszerű, de egyben helyes felismerés volt, hogy a vállalatok stb., gazdasági egységek számára a gazdasági önállóságot biztosítani kell. Azt azonban már nagyon kevesen gondolták végig következetesen, hogy ezzel csak úgy lehet élni, ha tényleges piaci mechanizmusok működnek, ha a ténylegesen jól és nyereségesen működő gazdasági egységek többet is profitálnak, ha nyereségük nagy részét nem vonják el alapvetően rosszul működő, sőt kifejezetten ráfizetéses vállalatok finanszírozására, azaz a deficit újratermelésére. Akkor, ha reális a munkaerőpiac, ha nincs mesterséges munkaerő túlkereslet, kapcsolódva a vállalaton belüli rejtett munkanélküliséggel, ha ténylegesen érvényesíthető és a gyakorlatban megvalósítható a munka mennyisége és minősége szerinti elosztás elve, ha ezt nem személyi kapcsolatok, protekciók, hierarchikus "felsőbb" utasítások helyettesítik.

Ha tetszik ha nem, tudomásul kell vennünk, hogy a korszerű gazdaság rugalmas szervezeti kereteket igényel. Ezt csak egy olyan politikai berendezkedés tudja biztosítani, amely rugalmas és a haladás szempontjából nyitott. A mi rendszerünk azonban ebből a szempontból is felemás. Részből ösztönözte az új gazdasági formák működését, másrészt más szabályok sorával "alapjaiban" korlátozta ezek működését. Ezeket az ellentmondásokat még tetézték - az egyébként egész társadalmunkat terhelő - értékzavarok. Az igazán fontos funkciókat alig értékelte - a ki tudja, milyen értékek alapján működő - bérezési rendszer. Ez az anomália emlékeztet arra az alapvető ellentmondásra, hogy társadalmunk aluldotálja - mind anyagi, mind erkölcsi értelemben - a műveltséget, a társadalmilag hasznos és alkotó tudást, miközben minden-

ki előtt világos, hogy hazánk jelenlegi helyzetéből csak úgy tud kilábalni, ha alkalmazkodó képességét /azaz alapvetően innovációs készségét/ növelni tudja. Ennek viszont az egész érték- és érdekeltségi rendszer ellentmond.

Régóta tapasztalt jelenség - mivel Durkheim ezt korán felismerte -, hogy olyan területeken, amelyek hiányos a jogi szabályozás, ott növekednek az ellentmondások, azaz fokozódik az anomia. Ez - mondanivalóm szempontjából - azt jelenti, hogy a gazdálkodás területén tapasztalható számos joghézag - alapvető problémákat okozott. Ennek egyik következménye pl. az volt, hogy objektíve nőtt a gazdasági visszaélés lehetősége. A társadalom bizonyos csoportjaiban ez viszont tovább fokozta a bizalmatlanságot az új gazdasági formákkal szemben. Ez a bizalmatlanság azonban nem csupán az előzőekben leírtakból következik, hiszen számtalan más jelenség is közrejátszott e bonyolult folyamatban, mint pl.; az egész intézményrendszer elavult, ellentmondásos volta, ami az irányítástól kezdődően, egészen az ellenőrzésig bezárólag - súlyos funkciózavarokat eredményezett.

Mindezek miatt a gazdálkodással kapcsolatos bűncselekmények jogi szabályozása továbbra is ellentmondásos, a joggyakorlat bizonytalan, annak ellenére, hogy időközben lényeges jogszabályi változások történtek. A bíróságoknak gyakran olyan értelmezési problémákkal kellett és kell megbirkózniuk, amelyek lényegében nem jogi, hanem közgazdasági kérdések, és amelyekkel kapcsolatban magában a közgazdaságtudományban sincs egységes álláspont. Meggyőződésem, a problémák megoldhatók, ha szakítunk azzal a hibás szemlélettel, amely a piaci mechanizmusokat, büntetőjogi szabályokkal akarja mintegy pótcselekvésként helyettesíteni. Biztosítsuk az igazi piacot, a valóságos piaci mechanizmusok működését, és akkor ezek a szabályok teljesen feleslegessé válnak.

Befejezésül egy olyan problémáról szeretnék néhány szót szólni, amely nem csupán bizonyos gazdasági-, hanem más jellegű bűncselekmé-

nyeknél is jelentkezik. Régi tapasztalat, hogy a lakosság kriminális érzékenysége általában olyan bűncselekményekkel kapcsolatban alacsony, amelyeknél a sértett vagy veszélyeztetett társadalmi viszonyokat /közvetett érdekeket/ az emberek nem érzékelik, mint pl. a gazdasági deliktumok többségét képező vám- és deviza bűncselekményeknél.

Valószínűleg itt egy mélyebb összefüggésről van szó, nevezetesen arról, hogy a büntető jogszabályok és az állampolgárok értékítélete eltérő. A tudomány és a büntető jogpolitika még nem tudott megalapozottnak tekinthető választ, megoldást adni ezen ellentmondás megoldására, holott nem jelentéktelen dilemmáról beszélhetünk.

Talán érdemes lenne elgondolkodni a megoldás mikéntjéről. Úgy vélem, itt egyszerűen nem egy értékszociológiai problémát kell megvitatni, hanem lényegesen többet. Pl. néhány kérdés, ami ezzel kapcsolatban felvetődik. A törvények előkészítése során, hogyan történik az érdek- és értékegyeztetés? Mennyiben veszik figyelembe a társadalomnak több dimenziója mentén tagolt érdek- és értékrendszerét? Milyen kompromisszum- és alkukötési folyamatok történnek? Ha ezekre a kérdésekre válaszokat kapunk, akkor talán jobban megértjük a társadalmi valóságot, azaz Lukács Györgyöt idézve a társadalom igazi összefüggéseit, vagyis eligazodunk a társadalom "ontológiájának" szövevényében.

II.

A kriminálpolitika legújabb fejleményei
Nyugat-Európában és Észak-Amerikában